

Stenbrytning och användning av sten går långt tillbaka i tiden.doc
Jag vill börja med en återblick hur vi i KHF började med att arbeta med
bruksmuseet och nu med brottet.

När Cementa las ner 1978 gick det några år till 2002 då Inge Johansson,
arrendator på Falkängen kom med frågan om KHF kunde ordna ett Cementa-
museum i ett uthus på Falkängen

Vid mötet på Falkängen bestämdes att vi skulle försöka.

Jag fick uppdraget att hämta donerat material som Götene kommun fått. Det
visade sig att materialet flyttats till Landsarkivet i GBG. Vid en resa dit
sorterade jag fram först och främst fotomaterial, anställningslistor mm. Detta
sändes sedan till Biblioteket i Götene som fick ansvara för förvaringen under
arbetstiden.

Nu började jag arbetet med att sortera, förbättra och scanna av de gamla fotona.
Därefter har en grupp om upp till 15 personer från Hällekis arbetat med att
namnsätta personerna på fotografierna. Ett stort och viktigt arbete. Ett kort utan
namn är ganska ointressant. Detta arbete fortsätter vidare när vi får in nya foton.

Nu har Lennart Olsson övertagit ansvaret för fotona.

Samtidigt byggdes lokalen om med hjälp av sponsorpengar och planering och
inredning av museet kom till, foton valdes, togs fram och monterades.

Den 19 juni 2004 invigdes det hela av siste chefen på Cementa, Gösta Björk,
och resultatet kan ni se i Falkängens Bruksmuseum och öppet på samma tider
som Falkängen.

Efterhand tyckte vi också att grunden till tillverkningen av cement, kalkstenen,
borde redovisas med en bildutställning i brottet och här står vi nu.

Vi planerade för 5 stora tavlor som skulle redovisa hela arbetsgången, men
eftersom vi måste ha tillstånd av både kommunen och länsstyrelsen minskades
det hela betydligt.

Det blev 3 tavlor i storlek A1 59 x 84 cm, något som vi inte är nöjda med. Men
det var antingen/eller!

Eventuellt kan vi komplettera med en folder (som vi gör här!) och så har vi ju
vår hemsida kinnekulle-hembygd.nu

En återblick på **stenbrytning** blir så här:

Kinnekulles rika naturtillgångar har sedan urminnes tider varit föremål för bearbetning och användning.

Att stenbrytning förekom redan före 1000-talet vittnar de gamla romanska kyrkorna i trakten.

Murbruk för dåtidens byggnadsverksamhet erhöles genom kalkbränning.

Förmodligen användes tidigt bränd kalk även som jordförbättringsmedel.

År 1586 påminde slottsherren till Läckö sin fogde, ”att ej glömma hämta kalk till våren från Hellekis”.

Stenbrytning på Kinnekulle fanns på många ställen och i olika lager på berget.

Stenhuggerier fanns från början främst i Västerplana och Husaby. I industriform i Råbäck, Hällekis och Gössäter, där Thorsbergs stenhuggeri fortfarande finns kvar i Skagen.

Kalktillverkning började hemma på gårdarna i små jordugnar, till att bli en industri där ugnarna låg som ett pärlband runt berget.

I Hällekis och Hönsäter fanns ugnar, och för att spara på orstenen, användes som utfyllnad kalksten från detta brott. Den bröts för hand och transporterades med häst och vagn en s.k. ”mebött” till ugnarna.

Alun är ett salt, som har utfällts ur alunskiffer, som först upphettats och därefter utlakats med vatten. Saltet användes bl.a. i färgerier, pappersbruk och garverier såsom blekningsmedel.

Genom anläggandet av ett alunbruk vid dammen i Hönsäter år 1767 uppstod den första egentliga industrin på Kinnekulle. Efter en blygsam början kom man i slutet av 1770-talet upp till en årstillverkning av 70 tunnor alun och sysselsatte då ett tiotal man.

Sedan Hönsäters gods år 1796 förvärvats av hovjunkare Bengt von Hofsten utvidgades alunbruket. År 1825 tillverkades 772 tunnor alun och sysselsattes ett 90-tal kvinnor och män. I allt torde omkring 150 personer haft sin bärning från alunbruket. Sedan kemisk industri börjat komma igång inom landet blev "alunkokningen" omodern. Bruket lades ner 1856 och byggnaderna revs 1873.

I Hönsäter fanns också, med början på 1700-talet, en kvarn, såg och hammare vid Sjøråsåns utlopp.

Ett tegelbruk som var igång några decennier omkring 1860 låg vid Vänerstranden där nu egnahemsområdet finns

Utvinning av olja från skiffern började på 1880-talet Lars Kyhlberg med i Gössäter.

Den fortsattes av bergsingenjör Sven Bergh och flyttades sedan för att fortsätta i Kinne-Kleva med först en fabrik närmare Brattefors och sedan den anläggning som användes under kriget för försvarets räkning.

Nu används lokalerna till förvaring av spannmål.

1873 startade ägaren till Hellekis och Hönsäters egendomar, kammarherre C A Skiöldebrand, ”Hellekis Aktiebolag” för att anlägga en cementfabrik vid Hellekis. Av finansiella skäl dröjde det 20 år innan cementtillverkningen kom igång och då vid hamnen i Hönsäter.

1890 kom starten för cementplanerna och sommaren 1892 stod fabriken färdig. Den tänkta kapaciteten på 10.000 årston kom dock inte förrän 1896 på grund av tekniska svårigheter.

Kalkgruvan i Hönsäter hade redan 1878 anlagt ett järnvägsspår som gick från gruvan till hamnen och den banan drogs nu 1891 ut till brottet och dessutom drogs ett stickspår till ett alunskifferbrott mellan Hönsäters och Hellekis egendomar. Nu kunde häst och mebött bytas ut mot lok och decouvillevagnar.

1907-1908 byggdes fabriken om för att öka tillverkningen (43.000 årston).

1912 såldes bruket till Skånska Cementaktiebolaget.

All sten till tillverkningen har tagits från detta brott, men verksamheten här mekaniserades först på 1930-talet. Fram till dess hade både brytning och lastning skett för hand.

1931 och 1936 byggdes en helt ny anläggning, av cementfabriken.

1947 färdigställdes den s.k. Truckvägen från brottet ned till fabriken. Eftersom beställaren var en cementfabrik så var det naturligt, att det blev en betongväg. En av de första i Sverige och också en av de få. Den har nu fått det officiella namnet ”Truckvägen” av Götene kommun.

Samtidigt som truckvägen byggdes inköptes från Amerika fyra Euclid-truckar som lastade 15 ton.

För att få en ökad tillverkning anskaffades omkring 1950 större och modernare grävmaskiner och även ändrade sprängningsmetoder infördes.

På 50-60 talet köptes större truckar som lastade 30 ton vardera. De var 5 till antalet. Av dessa körde man fyra stycken i två-skift, medan en stod i reserv om någon av de andra skulle vara i behov av service eller reparation på verkstaden.

1952 och 1956 monterades två nya ugnar (600.000 årston). Då baserat på en miljon ton kalksten.

1954 blev fabriken knuten till de smalspåriga banorna via bandelen Gössäter-Vänern.

För att kunna utöka rödstensbrottet byggdes 1958 två stycken tunnlar under Lidköpingsvägen.

1959 byggdes den nuvarande verkstaden och 1961 ett kallgarage för brottets maskinpark.

Med moderna arbetsmetoder inom sprängning, utlastning och transport minskades arbetskraften i brottet betydligt. 1936 krävdes 215 000 arbetstimmar, 1967 endast 75 000 timmar, ändå tredubblades uttaget av kalksten.

Under slutet av 60-talet inköptes från Gullhögen i Skövde två stycken tyska truckar som lastade 45 ton. Av dessa två gick en i trafik ihop med de andra 4 Euclid-truckarna.

1968 började man projektera för att flytta hela vägen. Den fick en helt ny sträckning mellan Hällekis och Medelplana och kostade Cementa 1.200.000 kronor att bygga.

I brottet har sedan 1892 brutits ut mer än 20 miljoner ton kalksten som forslats ner till fabriken. Det har skapat den ”canyon” vi ser nu, så det kanske var tur att det blev som det blev.

1978 las Hällekisfabriken ner på grund av rationalisering och på grund av 1970-talets nedgång för cementtillverkningen. Samtliga 250 anställda erbjöds arbete på Rockwool, numera Paroc, som med stadsstöd startades som ersättningsindustri.

Kalkstensbrottet återställdes varsamt för att bibehålla det utseende det har idag.

Dammen anlades för att förse Munkängen med vatten, men har också blivit ett fiskevatten.

Cementbolagets anläggningar i Hällekis har överlåtit till Götene kommun. Så också Brottet.

Rosén och söner köpte fabriksområdet.

AB Roland Götblad utförde till oktober 1998 rivning av de byggnader som blev överflödiga.

Och nu låter vi Hans Wänerskog, (Jim), nästan alla Hönsätersbor som arbetade på Cementa gick under andra namn, berätta om sin tid i "Brottet".

"Hur fick man nu loss all sten som fraktades till fabriken?"

Först schaktades all jord bort som låg över berget och lades på tipp. Det blev ju enorma jordmassor, som lastades med grävmaskin. Man fick då avsätta någon av stentruckarna, samt någon av reservtruckarna för detta. En av dessa jordtippar är nu "Utsikten" förlagd på, en välkänd rastplats, med servering på sommaren

När berget var avtäckt och rensat från jord borrades för s.k. "Storskott". Vad innebar detta?

Jo, man började att borra så djupt, att man kom ner på "pallen", det vill säga, på den nivån i berget, där man lastade stenen. För denna borring fanns en djupborrningsmaskin, som gick på larvfötter och själva bormaskinen drevs med komprimerad luft, som gick i ledningar, som var dragna uppe på bergkanten. Man borrade med vissa meter mellan borrhålen på den sträcka där man lastade nedanför.

När man hade borrarat denna sträcka färdigt, så blev det laddning av storskott. Jag jobbade 1960-61 här uppe i berget och var med att ladda storskott. Jag körde med en jeep upp dynamit och Nabit till gubbarna som laddade. Det kunde laddas med 2 000 kg Nabit och överst lade man en klump av dynamit som tändhatten sattes fast i. När det var klart skulle alla tändhattar sammankopplas med trådar. Salvan avlossades med ström. Det betyder att man hade ett batteri som man kopplade på + och - pol, drog därefter upp en fjäder och tryckte ner en knapp så att skotten detonerade, Detta kallades att spränga med intervallskjutning.

Det var en unik företeelse att se ett storskott brännas av. En sträcka på 200 - 300 meter försköts utåt från bergväggen och sedan ramlade hela bergmassan ner

över botten av berget. Efter en enorm knall. Man hade ju laddat med 2 ton sprängämne och man beräknade att utvinna 45 000 ton sten av en sådan salva! Så började man att djupborra för nästa storskott medan det senaste skottet lastades och transporterades till fabriken för att tillverkas till cement.

Lastning av sten.

När skottet har gått (var 14-e dag och alltid vid 14-tiden), så kommer en bandtraktor och knuffar in all utspridd sten mot den stora stenhögen. Och då satte grävskinisten igång med att sortera bort all sten, som inte gick igenom skopan. Denna sten lade man bakom maskinen. Man gick alltid längs med bergväggen när man lastade. När grävmaskinen hade sorterat ifrån den grövsta stenen, började han lasta på truckarna och allt efter som han lastade, så sorterade han och lade bakom sig.

Sedan kom en maskin, som kallades "klubban", den hade en tyngd som vägde 2 000 kg. Denna tyngd hissades upp en bit och så släpptes den av sin tyngd ner på de stenblock som skulle slås sönder till mindre stycken, så att grävmaskinen kan lasta dem vid nästa runda. Man gick utmed hela storskottet och lastade, när man kom till ändan av stenhögen, gick man tillbaka med grävmaskinen till den ändan man började lasta.

Men inte nog med detta. Tre - fyra man var avdelade att sprättborra. Detta kallades för att "skjuta sprättor". Det innebar att varje gubbe hade en luftborrmaskin att släpa på, när han gick upp på stenhögen och borrade ett hål i stenblocket som var för stort för grävmaskinen. Ett sådant stenblock kunde väga flera ton. Varje gubbe borrade ungefär tio hål var och sedan laddade man med en bit dynamit allt efter storleken på stenblocket. Man stoppade i dynamiten med tändhatten och en stubintråd i borrhålet och täckte över med stenmjölet som blev när man borrade. Sedan hade varje gubbe en stubintråd som var avskuren till hälften så att man kunde böja på den när man tände på.

Nu gällde det att hålla räkning på hur många skott som gick.

Detta var något om stembrottet och hur det kunde vara en helt vanlig dag/
(Jim) Hans Wänerskog.

